

Texten ingår i:

Anna Angelin (red.) och Torbjörn Hjort (red.)

Socialt arbete i förändring – utmaningar och villkor inom utbildning, forskning och praktik

Sid. 401-427

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.180.c483>

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovspersoner måste anges.

ISBN: 978-91-7895-545-9

ISBN (elektroniskt): 978-91-7895-546-6

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.180>

© Författarna och Socialhögskolan, Lunds universitet, 2022

Redaktörer: Anna Angelin och Torbjörn Hjort

Adress: Lunds universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00 Lund

Socialt arbete i förändring

*– utmaningar och villkor inom utbildning,
forskning och praktik.*

Jubileumsbok 2022

ANNA ANGELIN & TORBJÖRN HJORT (red.)

Utdrag kapitel 19 sid. 401-427

ISBN: 978-91-7895-545-9

© Författarna och Socialhögskolan, 2022

Redaktörer: Anna Angelin & Torbjörn Hjort

Adress: Lunds Universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00 Lund

19. Överflöd och brist

Matfattigdom i välfärdssamhället

ELINN LEO SANDBERG

Den nödvändiga maten

En tisdag eftermiddag år 2022 ringlar kön lång utanför butiken Matkassen i Landskrona. Hit kommer personer som har ont om mat och en låg inkomst. Johanna är en av dem. Hon har haft försörjningsstöd länge och får inte ekonomin att gå ihop. Mahmoud och hans familj kämpar även de för att få pengarna att räcka. De är inte ensamma, människor i olika åldrar väntar på sin tur för att komma in i butiken. Vissa pratar med varandra och någon kollar på mobiltelefonen. När Johanna kommer in i butiken swishar hon 20 kronor som betalning för livsmedel. Mahmoud lägger 20 kronor i en bägare. Efter en stund lämnar de lokalen med en kasse livsmedel var. Butiken drivs av Svenska kyrkan i Landskrona och frivilligorganisationen Malvan. Pengarna de får in går till lokalens hyra och el. Maten som delas ut i butiken hämtas upp av volontärer hos närliggande livsmedelsaffärer och producenter som skänker maten vidare för utdelning.

Matkassen är en av många lokala exempel på civilsamhällets arbete med mat som återfinns runt om i Sverige. Verksamheter som dessa kan beskrivas på varierande sätt. Som välgörenhet, en strategi för det civila samhället att arbeta fattigdomsreducerande, som symptom på brister i välfärdssamhället, välgörenhetsekonomi eller varför inte en klimatsmart cirkulär ekonomi där alla kan ses som vinnare. Oavsett benämning eller perspektiv är maten fundamentet för verksamheten. Mat är samtidigt ett grundläggande behov för människors överlevnad och en mänsklig rättighet. Därtill har mat en viktig social och kulturellt samlande funktion.

År 1948 antog Förenta nationerna deklARATIONEN av de mänskliga rättigheterna och då tillkännagavs målet att utrota hunger och få till stånd matsäkerhet (United Nations, no date), och därefter har rättighet till mat utvecklats inte minst i FN-konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR 1999). Den mänskliga rättigheten till mat innebär ett åtagande att bekämpa hunger och inkluderar aspekter som att ha säker tillgång till mat, näringsriktig mat samt mat anpassad utifrån individuella behov såsom kulturella normer, sjukdom och allergi. Förenta nationernas Agenda 2030, mål 1 och 2 (United Nations 2015, s. 14ff), utvecklar rätten ytterligare och inkluderar upphörandet av fattigdom i alla former samt utrotandet av hunger och införande av matsäkerhet. Målet är att motverka de långtgående negativa konsekvenser som följer av matfattigdom och matosäkerhet. Trots att denna mänskliga rättighet har ratificerats återfinns det personer i såväl låg- som höginkomstländer som inte får sina behov av mat tillgodosedda. Målet är långt ifrån uppnått och år 2020 upplever mellan 720 och 811 miljoner människor i världen varaktig hunger (FAO 2021). Mat som välgörenhet inom civilsamhällets verksamheter kan ses som ett uttryck för detta.

Företeelsen att ge ekonomiskt bistånd till mat, dela ut mat som välgörenhet eller erbjuda ekonomiskt utsatta personer måltidsgemenskap har en lång tradition både för det civila samhället och sociala myndigheter. Trots det är matfattigdom och civilsamhällets arbete med matdistribution i relation till välfärden ett begränsat forskningsområde i Sverige. Internationellt återfinns ett väletablerat forskningsfält med fokus på utvecklingsländer (se *Journal of Peasant Studies* 2022). Även forskning om mottagandet av mat från civilsamhället i höginkomstländer är förekommande, inte minst inom socialt arbete och angränsande discipliner (se Lambie-Mumford & Silvasti 2021; Middleton et al. 2017). Detta kapitel tar sig an att försöka belysa ett nytt landskap i Sverige med ökad matdistribution genom verksamheter såsom Matkassen. Hur kan vi förstå matfattigdom i ett välfärdssamhälle och civilsamhällets matdistribution? Vad händer när vi ser mat som en rättighet eller välgörenhet? Centrala begrepp förklaras, utvecklingen och praktiken belyses och en rad utmaningar för det sociala arbetet och välfärdssamhället berörs.

Matfattigdom och matosäkerhet

När vi talar om att människor saknar säker tillgång till mat, periodvis är hungriga eller äter näringsfattig mat används de två närliggande begreppen *matfattigdom* (food poverty) och *matosäkerhet* (food insecurity). Begreppen är relativt nya och outvecklade i svenskt sammanhang och ”food insecurity” översätts även till livsmedelsosäkerhet. Människor som mottar mat från civilsamhället i höginkomstländer definieras vanligen som matosäkra eller som personer som lever i matfattigdom. *Matfattigdom* och *matosäkerhet* kan precis som i termer av fattigdom definieras utifrån olika grader av allvarlighet och kopplas till olika kontextuella sammanhang. Det saknas en enhetlig definition av begreppen (Lambie-Mumford & Silvasti 2021, s. 4ff), vilket kan innebära svårigheter i forskningssammanhang.

Matosäkerhet är ett mer vanligt förekommande begrepp i internationell forskning. Kommittén för World Food Security (Committee on World Food Security 2012, s. 7ff) beskriver matosäkerhet som det tillstånd när människor inte har psykisk, social eller ekonomisk möjlighet till en stabil tillgång av adekvat mat. Matsäkerhet (food security) innebär istället tillgång till mat av god kvalitet och en tillräcklig mängd mat över en varaktig tid (FAO 2021). Engelskans ”food security” ska inte förväxlas med ”food safety”. Det senare begreppet åsyftar vikten av säker mat som inte är kontaminerat av bakterier, virus, parasiter eller olika kemikalier (WHO 2022). Personer som är matsäkra har möjligheten att äta sig mätta på mat som anses vara socialt, kulturellt och individuellt anpassad. Matosäkerhet däremot klassificeras enligt FN (FAO 2021; 2015) utifrån den så kallade ”Food Insecurity Experience Scale”, på svenska erfarenhetsskalan för matosäkerhet (författarens översättning). Skalan relaterar till ett kvantitativt frågebatteri för att mäta människors erfarenheter av matosäkerhet och dessa kopplas till både bristen på mat och olika psykosociala följder. Skalan har en stegrande allvarlighet där de lindrigare nivåerna vanligen upplevts före de allvarligare nivåerna. Något förenklat kan erfarenhetsskalan för matosäkerhet illustreras enligt följande:

Mild	Osäkerhet och oro kring möjligheten att tillgå mat.
Måttlig	Minskad kvalitet och variation på maten samt med en ökande allvarlighetsgrad även minskad mängd mat och antal måltider.
Svår	Upplevd hunger, att inte ha mat för dagen eller över längre tid.

Viss kritik mot modellen kan dock framföras. Trots att det inte framstår som intentionen med skalan skulle det kunna tolkas som att en dag utan mat kan ses som allvarigare än månader av oro och osäkerhet kring tillgången till mat. I Norden har låg inkomst det starkaste sambandet med matosäkerhet (Borch & Kjærnes 2016, s. 261ff), men även medelinkomsttagare kan definieras som matosäkra i perioder då de prioriterar andra utgifter än mat. Därutöver behöver låginkomsttagare inte klassas som matosäkra om de trots begränsade inkomster har möjlighet att tillreda billig och näringsrik mat.

Matfattigdom är ett mer vanligt förekommande begrepp i Sverige än *matosäkerhet*. Ordet inbegriper fem bärande komponenter: ekonomi, sociala aspekter, mängd mat, matens kvalitet samt varaktighet (O'Connor, Farag & Baines 2016, s. 431ff). Komponenterna vägs samman och matfattigdom definieras som otillräcklig ekonomisk tillgång till en kost av tillräcklig mängd och kvalitet för att upprätthålla en näringsriktigt tillfredställande, socialt acceptabel diet (ibid; översättning av Karlsson 2019, s. 108). Matfattigdom talar vi med andra ord om när människor inte har råd att handla mat, behöver prioritera bort mat, systematiskt köper näringsfattig mat då den är billigare och saknar sociala sammanhang för att äta.

Den ekonomiska komponenten i matfattigdom innebär att pengarna inte räcker för inköp av all mat som behövs (O'Connor, Farag & Baines 2016, s. 431ff). Det saknas helt eller delvis ekonomiska tillgångar för att kompensera mindre genomtänkta köp med ytterligare matinköp. Den kvalitativa aspekten berör en tillräcklig kvalitet på maten. En del mat som är billig har ett lägre näringsinnehåll och är mer kaloririk, vilket bidrar till en sämre näringsmässig kvalitet. Maten kan även vara av låg kvalitet för att den är otjänlig att äta. Kvantitet berör istället tillgången till en lagom mängd mat. Aspekten om varaktighet kopplas samman med att tillgången till näringsrik mat behöver vara varaktigt stabil över tid. Den sociala komponenten berör det faktum att vi människor även väljer mat utifrån sammanhang, exempelvis utifrån var och med vem vi ska äta.

Matosäkerhetens olika nivåer åskådliggör skiftande allvarlighetsgrad och tydliggör att matosäkerhet kan skilja sig åt, exempelvis inom befolkningen och mellan olika länder. *Matfattigdom* och *matosäkerhet* är, som beskrivits ovan, angränsande och likartade begrepp. När matfattigdom existerar föreligger alltid matosäkerhet. Däremot är det möjligt att matosäkerhet kan föreligga utan att personer definieras som matfattiga (O'Connor, Farag & Baines 2016, s. 431).

Oavsett definition betonas ekonomiska aspekter samt matens mängd, kvalitet och näringsinnehåll. Begreppen tillämpas även kontextuellt. I höginkomstländer är näringsinnehåll vanligen en fråga om otillräckligt näringsvärde medan även brist på kalorier framhålls i låginkomstländer (Borch & Kjærnes 2016, s. 261ff; O'Connor, Farag & Baines 2016, s. 431ff). I den fortsatta framställningen kommer de båda begreppen att användas synonymt.

Matfattigdomens konsekvenser

Matfattigdom anses vara ett akut hälsoproblem (Karlsson 2019, s. 107) och i regioner med utbredd fattigdom kan brist på mat leda till svält och dödsfall. Matfattiga vuxna i så väl höginkomstländer som i låginkomstländer drabbas i större utsträckning av hjärt- och kärlsjukdomar, fetma, näringsbrist, diabetes, högt blodtryck, kroniska sjukdomar och psykisk ohälsa (Borch & Kjærnes 2016, s. 262ff; FAO 2021; Seligman & Schillinger 2010, s. 6ff; Siefert et al. 2004, s. 171ff). Barn som lever i matosäkerhet har generellt en sämre hälsa och det finns här en ökad risk för spädbarnsdödlighet. Konsekvenserna av matfattigdom drabbar oavsett ålder, men barn i höginkomstländer förefaller i något mindre utsträckning drabbas av näringsbrist (Borch & Kjærnes 2016, s. 261ff; Knol, Haughton & Fitzhugh 2004, s. 640). En möjlig anledning är att föräldrar i första hand ger barnen den näringsrika kosten som finns att tillgå samt att skolelever i vissa länder har möjlighet att få kostnadsfri skol-lunch. Det tyder på att risken för matosäkerhet kan variera mellan hushållens medlemmar.

Förekomsten av matosäkerhet i höginkomstländer

Undersökningar av höginkomstländer som Storbritannien, Frankrike, USA och Canada visar att mellan 5 och 15 procent av befolkningen lever i matosäkerhet (Bocquier et al. 2015; Coleman-Jensen et al. 2015; Holmes 2007; Martin-Fernandes et al. 2013; Tarasuk et al. 2014). Den primära anledningen till detta är bristande ekonomiska resurser. I den första övergripande studien av nordiska länder (ej Island) framkommer det att en majoritet av populationen är matsäkra (Borch & Kjærnes 2016, s. 261ff). Resultatet åskådliggör dock att 27–37 procent av befolkningen i Norden någon gång under året

2012 förväntade sig en viss nivå av matosäkerhet (Borch & Kjærnes 2016, s. 272). Den senaste undersökningen av FAO (FAO et al 2021, s. 139ff) visar att 5,3 procent av befolkningen i Sverige år 2018 klassificeras som måttligt till svårt matosäkra.

Anledningar till ökande matdistribution

Matdistribution från civilsamhällets organisationer till ekonomiskt utsatta grupper har blivit mer vanligt förekommande i höginkomstländer och sammanlänkas med de samhälls- och välfärdsförändringar som skett sedan de ekonomiska kriserna i slutet av 1900-talet (Lambie-Mumford & Silvasti 2021, s. 232ff; Middleton et al. 2017, s. 699ff). Sedan 1990-talet har antalet matbanker ökat markant i Storbritannien och Kanada (Lambie-Mumford 2013, s. 77ff; Riches 2002, s. 648ff) och den finansiella krisen år 2008 och pandemin med start år 2020 har visat sig bidra till ökad matfattigdom i höginkomstländer (Lambie-Mumford & Silvasti 2021, s. 219ff).

I Sverige kan förändringen som skett även belysas utifrån civilsamhällets delvis ändrade roll. Från att civilsamhället har haft ett mer begränsat inflytande i välfärden till att idag ha ökad verksamhet och betydelse inom socialt arbete med utsatta grupper (Karlsson 2019, s. 107). Matfattigdomsforskare menar att civilsamhällets ökade verksamhet med matdistribution i grunden beror på att offentlig välfärd inte genomfört de omställningar som krävs för att kunna bistå fattiga hushåll med grundläggande behov av mat (De Schutter 2012, s. 4ff; Middleton et al. 2017, s. 699ff; Riches 2011, s. 772ff). Matbistånd från civilsamhället skulle därmed kunna ses som ett symptom på ett politiskt misslyckande med att upprätthålla ett socialt skyddsnet för ekonomiskt och socialt utsatta medborgare. Misslyckandet inbegriper att nya policies inte kommit till stånd för att omfördela mat och inkomster i samhället.

Även andra samhällsförändringar kan ses som bidragande till den stegrade matdistributionen från civilsamhället. En sådan förändring är den ökade klimatmedvetenheten som inte minst synliggörs genom Förenta nationernas globala hållbarhetsmål, mål 12 i Agenda 2030, där man anger att mängden matavfall skall halveras till år 2030 (United Nations 2015, s. 14ff). Ett hållbarhetsmål som Sverige införlivat i sin nationella livsmedelsstrategi (Livsmedelsverket 2021). Idag finns även en ökad mängd livsmedel att tillgå, ett överflöd

som inte säljs i ordinära livsmedelsbutiker. Denna mat mottar istället civilsamhället. Matdistribution genom civilsamhällets organisationer har blivit ett sätt för grossister och livsmedelsföretag i höginkomstländer att ta tillvara på det matsvinn och matöverskott företagen har. Det kan handla om osålda säsongsvoror samt varor med förpackningsfel och kort eller passerat bäst före datum. Matöverskottet är kostsamt att destruera och företag som slänger mat kritiserar för att ej vara klimatmedvetna. Istället skänks maten till civilsamhällets organisationer, som arbetar med socialt utsatta grupper. Matdistributionskedjan innebär att flera olika aktörer samarbetar och möjliggör att civilsamhället blir en mellanhand som förmedlar matsvinn genom att organisationerna själva bedriver olika former av verksamheter.

Matdistribution från civilsamhället kan även förstås i termer av en ökande och ny välgörenhetsekonomi i Europa, där varor skänks eller säljs till låg kostnad till människor med begränsade ekonomiska tillgångar (Kessl 2016, s. 47ff; Kessl et al. 2021, s. 50ff). Mat som välgörenhet utgör på så vis en andrahandsmarknad som distribuerar varor som av olika anledningar ratats från den primära marknaden. Denna ökande välgörenhetsekonomi är ett uttryck för förändringar i välfärdsstaten, där ekonomiskt utsatta grupper har svårare att ta del av den primära marknadens varor.

Den svenska kontexten

Den svenska utvecklingen av matfattigdom och civilsamhällets arbete med olika former av matdistribution har enligt Karlsson (2019, s. 106ff) fyra del-förklaringar. Initialt har ökade sociala klyftor i Sverige till följd av nedmonteringen av välfärdssystemet lett till en växande svårighet att beviljas, upprätthålla och klara sig på olika former av offentligt bistånd. En andra förklaring är nya utsatta grupper såsom EU-migranter och papperslösa flyktingar, vilka inte kan ta del av socialförsäkringssystemet. En tredje anledning är de praktiska svårigheter som finns för staten att reglera människors kosthållning, vilket inneburit få lagar och policybeslut i denna riktning. Slutligen framhålls att överskottet på mat och behovet av att ta hand om matöverskottet kan vara en förklaring (ibid.).

I Sverige introducerades begreppet matfattigdom i forskningssammanhang år 2019 (Karlsson 2019, s. 106) och de tio Stadsmissionerna i Sverige har återkommande anammat definitionen i sina fattigdomsrapporter. De ut-

gör även den paraplyorganisation som i samarbete med forskare står för merparten av den forskning som finns om matfattigdom och civilsamhällets matdistribution i Sverige. I en kartläggning under åren 2014–2016 framkom att mat var den enskilt största insatsen och utgjorde 62 procent av Stadsmissionernas samtliga insatser till människor i utsatthet (Karlsson & Vamstad 2018, s. 1 030ff). Det höga antalet matbistånd åskådliggör att Stadsmissionerna bidrar med en omfattande matdistribution (ibid.). Trots att Stadsmissionerna utgör en stor aktör återfinns det många andra organisationer som arbetar med matdistribution till ekonomiskt utsatta, såsom Hela Människan, Frälsningsarmén, Food 2 Change och Svenska kyrkan. Civilsamhället i Sverige står därmed för en betydligt mer omfattande matdistribution än vad som idag kan styrkas genom forskning.

Fattiga mottagare och prekära liv

Majoriteten av dem som vänder sig till civilsamhällets matbanker i höginkomstländer är personer i åldern 25–47 år (Middelton et al. 2017, s. 699ff). Dessa personer har låg inkomst, är arbetslösa eller har tillfälliga arbeten och upplever matosäkerhet. Gruppen som mottar mat från civilsamhället överensstämmer vanligen med personer som definieras som matosäkra. Yngre personer, kvinnor, ensamstående föräldrar och låginkomstgrupper har en ökad risk för matosäkerhet än övriga populationen i de nordiska länderna (Borch & Kjærne 2016, s. 261ff). Denna bild är i linje med forskning från USA, Kanada, Storbritannien och Frankrike (se Coleman-Jensen et al. 2015; Tarasuk et al. 2014; Holmes 2007; Martin-Fernandez et al. 2013; Bocquier et al. 2015).

Marcus Herz (2021, s. 12ff) docent i socialt arbete belyser prekära livsvillkor, präglade av social och ekonomisk osäkerhet, som den gemensamma nämnaren för människor som mottar mat från civilsamhället i Sverige. Herz (2021, s. 37ff) urskiljer tre icke-uteslutande grupper. Den första utgörs av personer som lever prekära liv kopplat till fattigdom, osäkra arbeten och låga inkomster. Den andra gruppen utgörs av personer som lever i hemlöshet eller har en osäker bostadssituation (Herz, 2021, s. 67ff). Den tredje gruppen består av människor som immigrerat till Sverige, sökt asyl eller utsätts för diskriminering på grund av sin etnicitet (Herz, 2021, s. 97ff). Även Stadsmissionerna

i Sverige urskiljer snarlika grupper som mottagare av mat (Karlsson & Vamstad 2018, s. 1 029ff). Det är personer som är långvariga bidragsmottagare, främst med inkomst från ekonomiskt bistånd, EU-migranter, papperslösa flyktingar samt de ohjälpta, det vill säga personer som av olika anledningar inte tar del av ersättningar från offentlig välfärd. Svensk och internationell forskning är med andra ord relativt samstämmig angående vilka grupper som vänder sig till civilsamhället för mat.

Rätten till mat

FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation konstaterar att Sveriges grundlag inte garanterar rätten till mat (FAO 2022). Däremot har Sverige ratificerat rättigheten genom att skriva under FN-konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR 1999). Mat är med andra ord stadgat som en mänsklig rättighet (United Nations, no date), men knyts i praktiken till medborgerliga rättigheter och regleras inom nationalstaters lagstiftning. Karlsson och Vamstad (2018, s. 1 025ff) pekar på denna motsättning och framhåller att civilsamhällets organisationer ofta arbetar utifrån principer som har sin utgångspunkt i mänskliga rättigheter medan offentlig välfärd utgår ifrån principer som primärt vilar på medborgerliga rättigheter. Samtidigt krävs det universella rättigheter som är lagstadgade för att trygga rätten till mat. Vägörenhet från civilsamhället bygger inte på en rätt till mat utan kan snarare ses som en gåva. I dagsläget går det med andra ord att problematisera om Sverige verkligen tryggar rätten till mat, trots ett ratificerande av mat som en mänsklig rättighet och trots att sociallagstiftningen enligt SoL 4:1 (SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*, SoL) ska ge en skälig levnadsnivå.

Kontrasterna mellan mänskliga- och medborgerliga rättigheter innebär även att det i praktiken finns grupper i Sverige, likt papperslösa och EU-migranter, vilka inte innehar medborgerliga rättigheter och inte beviljas ekonomiskt bistånd för mat. Dessa grupper är hänvisade till civilsamhällets matdistribution. Detta skapar enligt Karlsson och Vamstad (2018, s. 1 033) en skillnad mellan olika grupper av fattiga; dem som har uppehållstillstånd eller medborgarskap och dem som inte har det. Asylsökande i Sverige har exempelvis en låg ekonomisk dag ersättning som regleras i (SFS 1994:137) *Lag om mottagande av asylsökande m.fl.* Vanligtvis understiger dag ersättningen för asyl-

sökande den ersättning som personer med ekonomiskt bistånd från socialtjänsten kan beviljas. Vilket inte minst försvårar den ekonomiska situationen för asylsökande som har en lång juridisk process i väntan på uppehållstillstånd och medborgerliga rättigheter. Fattiga personer med medborgarskap har med andra ord möjlighet till en högre grad av ekonomisk säkerhet och kan ansöka om ekonomiskt bistånd och enligt Socialtjänstlagen 4 kap. 1 § samt akut nödbistånd för mat 4 kap. 3 §. Stöd från socialtjänstens ekonomiska bistånd är dock inte en universell rättighet utan behovsprövas vilket medför att en ansökan kan avslås även om behov föreligger (se RÅ 1995 ref. 56; Socialstyrelsen 2021b). Den enskilde förväntas till viss del kunna planera sin ekonomi.

Det finns även anledning till att problematisera om det idag är lika lätt som tidigare att få information om möjligheten att söka nödbistånd samt att beviljas det. I en kvantitativ studie av socialtjänstens hemsidor, en studie genomförd av en student, framgick att endast en av de 50 undersökta kommunerna i Sverige hade grundläggande information om möjligheten att ansöka om nödbistånd för mat (Sörensen 2020, s. 7ff: 38). Studien visade även att hemsidorna var svårtillgängliga och inte utgick ifrån en rättighetsbaserad retorik.

Även Sveriges Stadsmissioners (2021, s. 12ff) fattigdomsrapport återkommer till att det kan vara svårt för individer i utsatta situationer att få sina behov tillgodosedda från offentlig välfärd. Personer som ej erhåller stöd från socialförsäkringar, den grupp som av Stadsmissionerna kallas ”den ohjälpta”, tar del av varit tionde insats från Stadsmissionerna och återfinns inte i den offentliga statistiken. Anledningarna till att personerna istället vänder sig till civilsamhället är flera. På en individuell nivå redogör Stadsmissionerna för att det kan det röra sig om oförmåga eller ovilja att söka kontakt med offentlig välfärd. Tidigare negativa erfarenheter eller psykisk ohälsa kan utgöra hinder. Brist på kunskap och felaktig information om det stöd som finns att tillgå är också orsaker till att de ohjälpta vänder sig till civilsamhället istället för offentlig välfärd. I många fall är situationen så pass akut att materiellt stöd som mat efterfrågas. Även europeisk forskning (Eurofound 2015, s. 7ff) visar att närmre 40–50 procent av de personer som befann sig i utsatta situationer inte nåddes av hjälp från offentliga bidrag, oavsett bidragsform. Resonemangen ovan kan sammanfattas på följande sätt: Trots att mat är en mänsklig rättighet och i många fall även en medborgerlig rättighet finns det som ovan visat olika hinder för att tillgodose denna rättighet.

En otillräcklig levnadsnivå

Ekonomiskt bistånd är det yttersta skydds nätet för människor att få sina behov av mat ombesörjda och därmed tillförsäkras en skälig levnadsnivå i Sverige. Bedömning av ansökan och administrationen av ekonomiskt bistånd (även kallat försörjningsstöd) ansvarar socialtjänsten i respektive kommun för. Enligt Socialtjänstlagen 4 kap. 1 § ska personer som inte kan tillgodose sina behov eller få dem tillgodosedda på andra sätt ha rätt till ekonomiskt bistånd. Den medborgerliga rätten innebär i praktiken en rätt att söka försörjningsstöd, men inte en absolut rätt att bli beviljad sådant stöd.

Vad som räknas som skälig levnadsnivå är dock oklart (Hjort 2019, s. 153ff). I förarbetena till Socialtjänstlagen (2001:453) framkommer det att begreppet skälig utgör ett lägsta minimikrav för nivån av det ekonomiska biståndet (Socialstyrelsen 2012, s. 12). Kommunerna får inte gå under denna nivå och den ska täcka de lägsta kostnaderna för olika grundläggande behov och basala nödvändigheter såsom mat. Det rör sig inte om en maxangivelse, utan det finns möjlighet för kommunerna att bevilja högre belopp och ändå benämna dem som skäliga.

Ett styrmedel för kommunernas bedömningar av ekonomiskt bistånd är riksnormen (Socialstyrelsen 2021a), som anger ett sådant minimibelopp i relation till de två övergripande kategorierna ”personliga kostnader” för samtliga medlemmar i hushållet samt de ”gemensamma hushållskostnaderna”. Till personliga kostnader räknas exempelvis livsmedel, kläder och fritid medan de gemensamma hushållskostnaderna rör förbrukningsvaror och andra kostnader som man delar. Sedan år 2006 baseras riksnormen på konsumentprisindex (Hjort 2019, s. 157ff) och det framgår numera inte hur mycket av biståndet som enligt riksnormen beräknas täcka specifika utgifter såsom livsmedel. Det är med andra ord kommunens ansvar att fördela posterna i riksnormen, vilket innebär att summan som tilldelas livsmedel varierar mellan kommuner (Ullestig, Parsland & Panican 2021, s. 86ff). Trots att de allmänna råden för ekonomiskt bistånd förespråkar hänsyn till sociala och kulturella aspekter (Socialstyrelsen 2021c) är det oklart om försörjningsstödet täcker utgifter som skolfrukt, julmat eller födelsedagstårta.

Under 2000-talet har riksnormen halkat efter den allmänna inkomstutvecklingen, vilket bidragit till en förändring av ekonomiskt bistånd från att utgå ifrån en mer relativ fattigdomsdefinition till att närma sig en absolut fattigdomsdefinition (Hjort 2019, s. 157ff). Det går med andra ord att ifråga-

sätta om riksnormen idag innebär en skälig levnadsnivå. Exempelvis har livsmedel pekats ut som en post i riksnormen, vilken ligger under en skälig nivå (Socialstyrelsen 2012, s. 28; Salonen 2013, s. 13). Inför beräkningen av riksnormen 2008 framhöll Konsumentverket att beräkningen av kostnader för livsmedel i riksnormen låg under de kostnader som Konsumentverkets beräkning ansåg vara nödvändig för att tillgodose personers behov av mat. Socialstyrelsen som är den ansvariga myndigheten för riksnormen instämde (Socialstyrelsens 2007, s. 1f). I sin kartläggning av en skälig levnadsnivå skriver Socialstyrelsen (2012, s. 28) följande:

Sammantaget motsvarar riksnormen enligt Socialstyrelsens syn därmed inte vad som är att betrakta som en skälig levnadsnivå. Det är vidare ur ett brukarperspektiv oroväckande eftersom försörjningsstödet och särskilt riksnormens behovsposter är den form av ekonomiskt bistånd som i stort sett alla enskilda mottagare erhåller och är beroende av.

Även organisationer från civilsamhället bekräftar denna bild av att samhällets yttersta skyddsnät i form av ekonomiskt bistånd inte täcker en tillräcklig nivå för mat (Sveriges stadsmissioner 2019, s. 7ff). Försörjningsstöd kan därmed kritiserats för att vara ett stöd som snarare innebär en otillräcklig levnadsnivå än en skälig. Det skulle även kunna förklara varför långvariga bidragsmottagare med ekonomiskt bistånd är en vanlig grupp bland dem som vänder sig till civilsamhället för att motta mat (Silvasti & Tikka 2021, s. 28ff; Sveriges stadsmissioner 2019, s. 7ff).

Matens vägar och organisering

Trots att mat är en mänsklig rättighet visar redogörelsen ovan att denna rättighet kan vara svår att tillgodose inom ramen för medborgerliga rättigheter och den offentliga välfärdens stöd. Maten som civilsamhället delar ut är inte en stadgad rättighet utan kan snarare beskrivas i termer av välgörenhet. I denna fortsatta del av kapitlet vänder vi nu blicken mot civilsamhällets organisering av matdistribution och fattiga personers mottagande av mat.

Civilsamhällets organisationer är beroende av matdonationer för att kunna bedriva verksamheter med matdistribution. Maten som skänks hade varit svårsåld i den ordinarie handeln och i de flesta fall hade den kastats.

Istället hämtas den eller distribueras från livsmedelsföretag, grossister, enskilda butiker och producenter till civilsamhället. Distributionssystemet bygger på att maten förmedlas till civilsamhällets organisationer, som utgör en mellanhand och i sin tur förmedlar maten vidare till personer i ekonomisk utsatthet. Detta utgör själva grunden i det som benämns som välgörenhetsökonomi (Kessl et al. 2021, s. 50ff). För att verksamheten med matdistribution ska kunna fortgå krävs flera olika förutsättningar såsom tillgång till mat, lokaler och arbetskraft. Hanteringen och förmedlingen av mat inom välgörenhetsökonomi har låg ekonomisk omsättning och möjliggörs vanligen genom arbete som utförs av volontärer eller lågavlönad personal (Kessl et al. 2021, s. 50ff).

Livsmedelshanteringen är i vissa fall en resurskrävande och komplicerad process för civilsamhällets organisationer (Karlsson 2019, s. 113). Maten ska hämtas eller tas emot, förvaras, packas, lagras och vidare distribueras enligt rådande lagstiftning och livsmedelsföreskrifter. En del organisationer med omfattande verksamhet skriver avtal med företag och gör upp en tydlig distributionskedja. Andra organisationer har en mer oreglerad eller ojämn tillgång till mat. Själva förmedlingen av mat sker vanligtvis i tre övergripande verksamhetsformer; matservering, matbanker och matbutiker (Karlsson 2019, s. 112f). Utöver dessa former ges även pengar, presentkort och rekvisitioner för att bistå utsatta personer med livsmedel.

Matservering

Den första verksamhetsformen är matserveringar såsom de traditionella soppköken. Här serveras färdiglagade måltider, ibland med möjlighet att ta med sig mat därifrån. I många fall tillreds maten på plats och det kan även finnas möjlighet att äta flera måltider såsom frukost, lunch och middag. Maten som tillagas har skänkts till verksamheterna, men det är inte ovanligt att kompletteringsinköp sker för att kunna laga fullständiga måltider. Dessa verksamheter har också en social dimension med möjlighet till måltidsgemenskap genom att träffa personal, volontärer och andra gäster. Matserveringar kan framhållas som särskilt viktiga för personer som av olika anledningar inte har möjlighet att tillreda mat eller som önskar ett sammanhang för billiga eller kostnadsfria måltider.

Matbanker

Engelskans ”Foodbanks” kan översättas till matbanker och är ett brett begrepp med varierande innebörd i olika länder. Matbanker kan både användas för att beskriva matlager och, som i Storbritannien, Finland och Sverige, de verksamheter som mottar, förvarar och förmedlar mat direkt till behövande (Lambie-Mumford & Silvasti 2021, s. 4). Maten som delas ut kan vara gratis eller starkt subventionerad. I begreppet matbank ryms såväl färdigpackade matkassar som mer butikslikande lokaler, där varor återfinns bakom disk i likhet med den inledningsvis beskrivna butiken Matkassen. Organiseringen av matbanker och verksamheternas omfång kan skilja sig från mer affärs-mässiga aktörer med många medarbetare och en frekvent och stabil tillgång till mat. De kan också skilja sig från mindre, lokala aktörer, som ibland har möjlighet att förmedla mat. I Middeltons et al. (2017, s. 699ff) översikt framkommer det att den vanligaste formen av matbanker i höginkomstländer består av utdelning av färdigpackade matkassar. Dessa kompletteras i vissa fall med tilläggslivsmedel, som mottagaren själv kan välja.

Sociala matbutiker

Sociala supermarkets, så kallade sociala matbutiker, säljer mat till subventionerat pris. Även livsmedlen i butiken kan benämnas som sociala, översatt från engelskans ”social groceries”. Dessa matbutiker eftersträvar vanligen att så långt som möjligt efterlikna ordinära matbutiker i utformning och organisering. Verksamheten ger möjlighet för kunderna att själva gå runt i butiken och välja varor som de sedan betalar i kassan. Dessa matbutiker är inte vinstdrivande utan inkomsterna från försäljningen avser att så långt som möjligt täcka omkostnader för drift. Maten som säljs doneras kostnadsfritt till matbutikerna.

Sociala matbutiker har vanligen kriterier för medlemskap och vänder sig direkt till ekonomiskt utsatta grupper som kan handla mat till reducerade priser. En del matbutiker är även öppna för personer som inte är ekonomiskt utsatta. För denna målgrupp kan de sociala matbutikerna ha begränsade öppettider eller välja att sälja livsmedel till fullpris. I en svensk kontext är sociala matbutiker ännu ovanliga. Under våren 2022 driver exempelvis Stadsmissionerna fyra sociala matbutiker, så kallade Matmissioner; tre i Stockholm och

en i Malmö. Verksamheten expanderar dock och Stockholms Stadsmission planerar att öppna ytterligare två butiker (Stockholms Stadsmission 2022). Räddningsmissionen öppnar en andra social matbutik, Maträtt, i Göteborg under våren 2022 (Räddningsmissionen 2022). Matmissionen i Malmö säljer mat för 30 procent av ordinarie kostnad och för att bli medlem krävs en låg inkomst som motsvarar ekonomiskt bistånd från socialtjänsten. Sociala matbutiker bedrivs än så länge företrädesvis i städer.

Pengar, presentkort och rekvisitioner

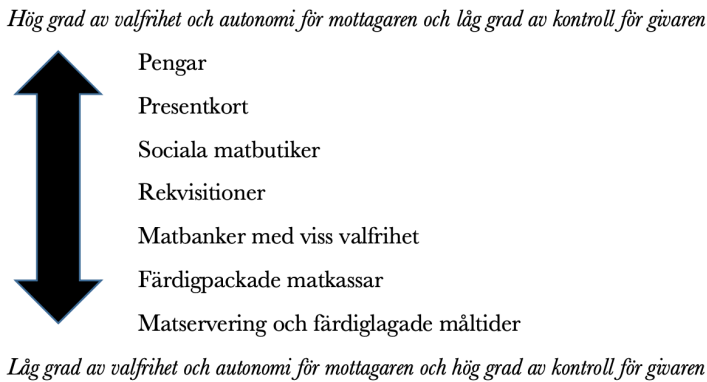
De tre ovanstående verksamhetsformerna hanterar fysisk mat, men ger inte bistånd till mat i form av pengar, presentkort och rekvisitioner. I organisationer såsom Svenska kyrkan är det inte ovanligt att personer som söker hjälp för mat beviljas det i form av pengar, presentkort eller rekvisitioner till livsmedelsbutiker (se Leo Sandberg 2019). Ganska lite är dock känt om utbredningen och omfattningen av denna typ av stöd från civilsamhället i Sverige.

Valfrihet och kontroll

De ovan beskrivna verksamhetsformerna och stödformerna innebär olika grad av valfrihet och autonomi för mottagaren. Socialförsäkringar avser täcka mat monetärt, men att förmedla stöd i form av varor såsom livsmedel har inte ansetts vara värdigt eller respektfullt i de nordiska välfärdsmodellerna (Silvasti & Tikka 2021, s. 37). Historiskt har det dock inte varit ovanligt att inkomster eller bistånd förmedlats genom olika varor. Att söka akut bistånd för mat inom ramen för Socialtjänstens ekonomiska bistånd kan även idag innebära att biståndet beviljas i rekvisitioner som är knutna till vissa livsmedelsbutiker.

Det finns dock svårigheter med att förmedla och motta livsmedel. För mottagarna innebär det begränsade valmöjligheter och liten eller ingen kontroll över den mat som mottas. Risken är därmed stor för att ett icke ändamålsenligt stöd förmedlas. Det innebär att maten inte fyller de behov som mottagarna har och det skapar i sin tur undergivenhet, oro och stress (Middelton et al. 2017:702ff). I en mindre brukarstudie med fokus på Svenska kyrkans ekonomiska stöd (Leo Sandberg 2019, s. 55ff; 2022, s. 245) tydliggjordes förhållandet mellan olika former av stöd och upplevelsen av olika grader av valfrihet

och autonomi för mottagaren. Nedan presenteras modellen ”Valfrihet vs. kontroll”, i detta fall något omarbetad i relation till mat.

Figur 1. Valfrihet vs. kontroll (ur Leo Sandberg 2019, s. 55ff; 2022, s. 245).

Modellen tydliggör att pengar är den form av stöd som ger mottagaren störst möjlighet och valfrihet att bestämma över när, hur och vilka livsmedel som införskaffas. Pengar ger även möjligheten att planera och att kunna vänta med vissa inköp. Med andra ord, pengar är vanligen det mest ändamålsenliga stödet. Den andra ytterligheten på skalan utgörs av färdiglagade måltider och är det stöd med lägst valfrihet. Personen som mottar måltiden kan sällan påverka vare sig tillagning och ingredienser eller var och när måltiden ska intas. Sett till hela skalan är risken för att förmedla mat som inte överensstämmer med individens behov ökande när det finns ett begränsat utbud av mat, när inköpen är bundna till vissa affärer eller när valfriheten är liten, exempelvis då maten redan är paketerad eller tillagad. Att uppvisa en rekvisition i kassan kan även vara förbundet med känslor av skam och utanförskap (Leo Sandberg 2019, s. 63ff). Även färdigpackade matkassar kan anses moraliserande och bidra till minskad autonomi (Jokela 2011, s. 101ff; Karlsson 2019, s. 112f). Ökad autonomi och ett mer ändamålsenligt stöd är även ett förekommande argument till att sociala matbutiker startas.

Hög grad av valfrihet för mottagaren är sammanlänkad med låg grad av kontroll för givaren och vice versa. Låg eller hög grad av kontroll för de som förmedlar bistånd till mat eller livsmedel kan relateras till olika etiska dilemman. Valfrihet för mottagarna och kontroll för civilsamhällets medarbetare, och även socialsekreterare inom ekonomiskt bistånd, kan därmed komma att

vägas mot varandra. För vissa grupper återfinns inte heller samma möjligheter. Färdiglagade måltider kan vara det mest ändamålsenliga för en person som saknar bostad och tillredningsmöjligheter. Modellen bör därmed relateras till målgrupp och de individuella och kontextuella förutsättningarna som finns.

Slutligen, när fattiga personers behov av mat ersätts eller delvis kompletteras av civilsamhället istället för att till fullo täckas av offentlig välfärd finns en stor risk för att fattiga personer livssituation begränsas genom minskad valfrihet och ökad kontroll. Stödet som beviljas går från att ha en heltäckande ambition till att bli en tillfällig lättnad. För att ge alla människor samma universella rätt till mat krävs andra lösningar än mat från civilsamhället eller ett otillräckligt ekonomiskt bistånd.

Att motta mat från civilsamhället

Brukare, medlemmar, mottagare, gäster eller kunder, begreppen är många och olika beroende på vilken typ av matdistribution och kontext som studeras. I en systematisk forskningsöversikt av Middleton et al. (2017, s. 699ff) inkluderas 20 olika artiklar med fokus på brukarstudier av matbanker i höginkomstländer. Inga forskningsstudier från Skandinavien ingår och ej heller brukar-erfarenheter från sociala matbutiker. Det första området som belyses är människors uppfattningar av att vara mottagare av mat och det andra området åskådliggör erfarenheter av matutdelningens organisering och maten i sig. Slutligen framhålls den upplevda psykosociala påverkan av matmottagandet.

Att vara mottagare

Till att börja med vänder sig människor i matfattigdom till civilsamhället eftersom mat är en livsnödvändighet och stödet lindrar omedelbar hunger (Middleton et al. 2017, s. 701ff). Att motta eller köpa subventionerad mat beskrivs av personerna som en sista utväg och något de gör när det är absolut nödvändigt. Mottagarna redogör för en desperation som driver dem till att motta stöd från civilsamhället, trots att de upplever känslor av skam och minskad stolthet. Oaktat dessa negativa känslor fortsätter människor att vända sig till olika matutdelningsinstanser eftersom de har ett stort behov av maten.

Vissa mottagare framhåller matdistributionen som fundamental. De vet inte hur de skulle klara sig utan att regelbundet motta mat. En mindre grupp brukare beskriver att mottagandet minskar stress, speciellt den ekonomiska stressen, då maten bidrar till att de kan spara pengar som sedan kan spenderas på andra nödvändigheter. Flera av dessa nämnda dimensioner av mottagande av mat från civilsamhället har även framkommit i svenska studier (se Herz 2021; Leo Sandberg 2019).

Uppfattningar om maten och organiseringen

Det andra centrala området handlar om mottagares uppfattningar av organiseringen samt maten i sig. Där framkommer det att mottagarna genomgående framför positiv respons rörande matutdelningens organisering i relation till volontärer och personalens bemötande. Personer som besöker verksamheterna framhåller en vänlig och stöttande atmosfär som karaktäriseras av respekt, värdighet och anonymitet (Middelton et al. 2017, s. 702ff; Jokela 2011; Leo Sandberg & Panican 2022). De mottagare som tagit kontakt med andra personer på plats har även upplevt kontexten som viktig i ett socialt hänseende (Middelton et al. 2017, s. 702ff). Detta då social interaktion minskar känslan av skam och stigma som i övrigt kopplas samman med matutdelningen. I ytterligare en studie genomförd av (Lambie-Mumford 2015, s. 1ff) med fokus på Storbritannien framhålls att matdistributionen i många fall har adderande värden och utgör viktiga platser för omsorg och solidaritet.

När det gäller själva maten som distribueras beskrivs den i negativa ordlag av mottagarna, både vad gäller kvantitet och kvalitet (Middelton et al. 2017, s. 702ff). Bidragande till detta är den begränsade valmöjligheten som gör att mottagarna saknar kontroll över situationen och den mat de mottar. Att tilldelas mat som personerna själva inte skulle välja innebär att maten inte fyller deras behov, vilket påminner starkt om den modell för valfrihet vs. kontroll som beskrivits ovan. Sådan tilldelning skapar känslor av undergivenhet, oro och stress samt påverkar självbilden negativt. Matens kvalitet anses genomgående vara dålig och den beskrivs dessutom som ohälsosam, utgången, ruten, äcklig och opassande (ibid). Studier ifrån Skandinavien saknas dock i nämnda översikt och inga renodlade sociala matbutiker ingår i studien. Det är med andra ord möjligt att svaren i en svensk kontext skulle te sig anorlunda, eller att brukares erfarenheter från de olika verksamhetsformerna

matsservering, matbanker och sociala matbutiker inte är överensstämmande med varandra.

Herz (2021, s. 13ff), som studerat matdistribution i Sverige, lyfter även han fram prekaritet kopplat till organiseringen av matutdelning. Resurserna är begränsade och ofta beroende av donationer, vilket innebär att maten kan ta slut. Även matdistributionens tidsåtgång lyfts fram som en negativ erfarenhet, vilket påverkar mottagarna. Mottagarnas tid försummas och tiden går åt till saker som andra personer inte behöver lägga tid på, exempelvis att behöva gå upp mitt i natten för att ställa sig i matkön utanför kyrkan.

Psykosocial påverkan

Det sista området som lyfts fram i det här avsnittet berör psykosociala konsekvenser av att ta emot mat. Att motta mat från civilsamhället innebär trots det positiva bemötandet från medarbetarna även negativa emotionella konsekvenser såsom skam, förnedring, stigma, orättvisa, frustration och nervositet (Middelton et al. 2017, s. 702ff). Vid första besöksstillfället var dessa negativa känslor som starkast. De här känslorna hindrade ibland personer från att ta del av mat, trots att de hade behov av det. Majoriteten av mottagarna framhöll dock att den negativa emotionella påverkan avtog med tiden och att det då blev lättare att vända sig till matbankerna. En mindre grupp brukare upplevde dock aldrig dessa emotionella konsekvenser av att vända sig till civilsamhällets matdistribution.

En annan vanligt förekommande känsla för mottagarna var tacksamhet och tacksamhetsskuld (Middelton et al 2017, s. 702ff). Flera personer framhöll att de upplevde att det förväntades av dem att de skulle uttrycka tacksamhet för maten de fått. Gåvoekonomins komplexitet för mottagaren återkommer i många sammanhang (Mauss 1997, s. 26ff, 57ff) och finns styrkt i studier av både Svenska kyrkans diakoni (Leo Sandberg 2019, s. 39) och Evangelisk lutherska finska kyrkans diakoni (Jokela 2011, s. 101ff).

Även tidigare forskning som studerat behovsprövat och särskiljande bistånd i offentlig regi till ekonomiskt utsatta grupper lyfter fram flertalet negativa konsekvenser för mottagaren, såsom skam, stigma och exkludering (se Angelin 2009; Lister 2004). Dessa konsekvenser är i sig inget nytt för matdistribution genom civilsamhället utan bilden är relativt samstämmig med tidigare fattigdomsforskning, oavsett vem som är huvudman för verksamheten.

Att fattiga har begränsade valmöjligheter återkommer även det som ett tema i fattigdomsforskning (se Bauman 1998; Hjort 2004). Däremot blir valfrihet i detta fall sammanhörande med mat och måltider. Som blivit belyst ovan framstår det som att de positiva effekterna av civilsamhällets matutdelning är få. Samtidigt är forskningen om matdistribution bristfällig i en svensk kontext.

Avslutningsvis visar Middelton et al. (2017, s. 707) att matdistributionen via matbanker inte tillgodoser de behov som människor i matosäkerhet har enligt Committee on World Food Security (2012). Maten är inte anpassad till individuella och sociala behov och har inte den kvalitet och kvantitet som krävs för att mottagarna inte längre ska definieras som matosäkra (Middelton et al. 2017, s. 699ff). Maten lindrar akut hunger, men det finns lite evidens för att matdistribution skulle vara en lämplig intervention för att reducera eller avskaffa matfattigdom och matosäkerhet.

Avslutande diskussion

I denna avslutande del lyfts tre kritiska områden som berör matfattigdom och civilsamhällets matdistribution fram. Det rör sig om synen på fattiga personers kunskap, civilsamhällets roll som mellanhand samt att olika problem kan kräva olika lösningar.

Inte en fråga om kunskap

I forskningen diskuteras återkommande frågan om fattiga personers kunskap eller kunskapsbrist (se Dowler & O'Connor 2012, s. 44f; Karlsson 2019; Middelton et al. 2017; O'Connor, Farag & Baines 2016, s. 431ff). Frågan om fattigas kunskap i relation till pengar, budget, prioriteringar eller mattillredning och matinköp visar dock på två underliggande antaganden. Till att börja med framstår det som att fattiga individer kan kompensera sin fattigdom genom normala eller bättre kunskaper än övriga befolkningen. Det innebär att kunskaps- och prioriteringskraven är högre ställda på fattiga personer. En sådan ingång framhåller kunskapsbrist som det huvudsakliga problemet till matbrist (Glaze & Richardson 2017, s. 128ff). Givetvis finns det personer med både låga och höga inkomster som saknar kunskap om näringslära, budgetering och så vidare. Därmed kan inte kunskapsbrist anses vara ett

karaktärsdrag för fattiga. Det andra underliggande förhållningsättet som kopplas till kunskap handlar om att fattiga personer har felat, istället för att fattigdomen i sig ses som problemet. Med ett fokus på individen ses inte matfattigdom som ett strukturellt problem och därmed krävs inte heller strukturella lösningar. Kunskap kan givetvis spela en viktig roll, men i relation till fattigdom finns risk för skuldbeläggande och moraliserande istället för att grundorsaken till problemet adresseras.

Även Michal Krumer-Nevo (2020, s. 85) går i polemik mot de som framhåller att fattiga personer har kunskapsbrister som gör att de ej kan hushålla och budgetera. Hon understryker att fattiga planerar sin budget minst lika bra som de personer som lever med tillräckliga inkomster. Skillnaden är att fattiga personer har inkomster som från början inte täcker alla utgifter. De står alltså inför ett val mellan flera nödvändiga saker. Fattiga kritiserar därmed lättare för olika val, exempelvis valet mellan lördagsgodis och frukt till barnen, medan personer med ekonomiska marginaler inte behöver göra de valen och därmed kritiserar de inte.

En problematisk roll som mellanhand

Genom historien har civilsamhällets organisationer kritiserats för att anta en roll som mellanhand, som förmedlar gåvor från rika till fattiga (Jordansson 2008, s. 113f; Panican & Ulmestig 2017, s. 599ff). Rollen som mellanhand har på flera sätt varit positiv för organisationerna eftersom den inburit en möjlighet att ha en god relation med både givare och mottagare. Rollen har även problematiserats då civilsamhället i dessa fall sällan bidragit till stadigvarande och strukturella förändringar för utsatta grupper (Lambie-Mumford 2015, s. 1; Riches 2011, s. 771ff). En risk som påpekats med rollen som mellanhand är att civilsamhället genom sin gåvobaserade välgörenhet blir ett alternativ som underminerar den offentliga sektorns mer rättighetsbaserade bistånd. Utsatta människors behov av mat blir med andra ord föremål för det civila samhället och inte för den offentliga välfärden. När det gäller matfattigdom i Sverige lyfter bland annat Stadsmissionerna (Sveriges Stadsmissioner 2019, s. 7ff; 2021, s. 8ff) och Herz (2021, s. 208f) fram denna kritik. En slags övervältring beskrivs, där civilsamhällets organisationer tar mer och mer ansvar för en problematik de egentligen anser

att det offentliga sociala arbetet borde lösa. Civilsamhället kliver fram och offentlig välfärd tar ett steg tillbaka.

Fattiga är inte lösningen

Hantering av matöverflödet i form av matavfall, matsvinn och överproduktion som sker i västvärlden beskrivs ofta som ett miljö- och klimatproblem. En anledning som framhålls till denna överproduktion är att medel- och höginkomsttagare ofta eftersträvar en bredd av valmöjligheter när det kommer till livsmedel och fabrikat. Handlare köper därför in fler varor än de kommer att få sålda för att kunna erbjuda detta omfång. Följden blir att livsmedel behöver kasseras. Livsmedelsindustrins överproduktion och matsvinn har även andra strukturella orsaker som bidrar till att livsmedel bunkras eller ratas från ordinära livsmedelsaffärer (se Bååth 2018). Dessa livsmedel, som blir till matavfall och matsvinn, skapas inte för att hjälpa personer i fattigdom utan är en följd av att livsmedelskedjan och livsmedelssystemet inte är konstruerat på ett hållbart sätt. Istället för att kasta maten får företag positiv publicitet och kan framhålla klimatansvar när de ger maten vidare och minskar det matsvinn de från början bidrog till att skapa. Att skänka matavfall har även ekonomiska incitament; att destruera matsvinn är kostsamt och genom att skänka det vidare minskar företagets utgifter och istället får de en ekonomisk och social vinst genom så kallad Corporate Social Responsibility (CSR). Genom att en andrahandsmarknad finns etablerad, civilsamhällets matdistribution, förenklas och möjliggörs även handhavandet för företagen och livsmedelsindustrin som kan fortsätta med att överproducera varor utan större ekonomiska eller sociala kostnader. Matdistributionen bidrar till en ökad goodwill, något som beskrivs som en vinst för både civilsamhällets aktörer och livsmedelsföretagen (Karlsson 2019, s. 111).

Fattiga personer blir i detta fall en del av lösningen för att till synes uppnå en hållbar konsumtion och produktion av livsmedel. Tillsägningssättet framhålls som ett sätt att jämna ut olikheter, bekämpa klimatförändringarna och stötta människor i fattigdom. Livsmedlen som skänks är dock långt ifrån alltid ändamålsenliga för mottagarna och mottagandet i sig är dessutom behäftat med flera negativa konsekvenser. Fattiga personer skäms och tillskrivs sällan epitet som maträddare eller klimathjältar, vilket gruppen mycket väl skulle kunna ses som. Det går med andra ord att framföra kritik mot att män-

niskor som lever i fattigdom ses som en lösning på flera problem de själva inte bidragit till att skapa, såsom överproduktionen av livsmedel. Men framför allt, och enligt internationell forskning, är matdistribution från civilsamhället likt matbanker inte en hållbar lösning för gruppen fattiga (Lambie-Mumford & Silvasti 2021, s. 9f; Middleton et al. 2017, s. 699ff). Maten som skänks mättar, men den mildrar vanligtvis enbart symptomen. Fattigdomen och matosäkerheten kvarstår. Om målet är att hitta hållbara strategier, som lyfter människor ur matfattigdom och minskar livsmedelsindustrins överproduktion, krävs det att vi börjar se matfattigdom och matsvinn som två separata problem som var för sig kräver sina lösningar.

Referenser

- Angelin, A. (2009) *Den dubbla vanmaktens logik: en studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Bauman, Z. (1998) *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos.
- Bocquier, A., Vieux, F., Lioret, S., Dubuisson, C., Caillavet, F. & Darmon, N. (2015) Socio-economic characteristics, living conditions and diet quality are associated with food insecurity in France. *Public Health Nutrition*, 18(16): 2 952–2 961.
- Borch, A. & Kjærnes, U. (2016) The Prevalence and Risk of Food Insecurity in the Nordic Region” Preliminary Results. *Journal of Consumer Policy*, 39(2): 261–274.
- Bååth, J. (2018) *Production in a State of Abundance: Valuation and Practice in the Swedish Meat Supply Chain*. Uppsala: Uppsala universitet.
- CESCR (1999) *Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment 12*. (Twentieth session, 1999). The right to adequate food (art. 11). Geneva: United Nations.
- Coleman-Jensen, A., Rabbitt, M.P., Gregory, C. & Singh, A. (2015) *Household Food Insecurity in the United States in 2014*. Research Service Report no 194. United States Department of Agriculture.
- Committee on World Food Security (2012) Coming to terms with terminology: Food security, nutrition security, food security and nutrition, food and nutrition security. *Proceedings of the 39th session of the Committee on World Food Security*.
- De Schutter, O. (2012) *Report of the Special Rapporteur on the right to food*. United Nations General Assembly.
- Dowler, E. & O'Connor, D. (2012) Rights based approaches to addressing food poverty and food insecurity in Ireland and UK. *Social Science & Medicine*, 74 (1): 44–51.
- Eurofound (2015) *Access to social benefits: Reducing non-take-up*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.

- FAO (2015) *The Food Insecurity Experience Scale: Measuring food insecurity through people's experiences*.
 [chromeextension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.fao.org%2F3%2Fi7835e%2Fi7835e.pdf&clen=280501. Hämtat: 2021-12-30].
- FAO (2021) *Hunger and Food insecurity. Food and Agriculture Organization of the United Nations*. [https://www.fao.org/hunger/en/. Hämtat: 2021-11-18].
- FAO (2022) *The Right to Food around the Globe. Food and Agriculture Organization of the United Nations*.
 [https://www.fao.org/right-to-food-around-the-globe/countries/swe/en/. Hämtat: 2022-06-17].
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2021) *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all*. Rome, FAO. https://doi.org/10.4060/cb4474en
- Glaze, S. & Richardson, B. (2017) Poor choice? Smith, Hayek and the moral economy of food consumption. *Economy and Society*, 46(1): 128–151.
- Herz, M. (2021) *Mellan två tider. Brödköer. Prekära liv och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Hjort, T. (2004) *Nödvändighetens pris: konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Akademisk avhandling. Lund: Lunds universitet.
- Hjort, T. (2019) Vad får en soffå kosta? – Om bedömningar av skälig levnadsnivå för socialbidragstagare. I: T. Hjort (red.) *Det yttersta skydds nätet – Om arbete med socialbidrag*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmes, B. (2007) Food insecurity. I: J. Mindell & B. Erens & B. Nelson & P. Finglas (red.) *Low income diet and nutrition survey*. Food Standard Agency. The Stationery Office: United Kingdom.
- Jokela, Ulla (2011) *Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa*. Helsinki: Diakoniaammattikorkeakoulu. A-tutkimuksia 34.
- Jordansson, Birgitta (2008) Vem var fattig och varför? Svensk fattigvårdspolitik i ett historiskt perspektiv. I: H. Swärd & M.-A. Egerö (red.) *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och åtgärder – då och nu*. Malmö: Egalité.
- Journal of Peasant Studies (2022) *Journal overview*.
 [https://www.tandfonline.com/journals/fjps20 Hämtat: 2021-11-17].
- Karlsson, M. (2019) Matfattigdom i välfärdsstaten. *Socialmedicinsk tidskrift*. 96(1): 106-115.
- Karlsson, M. & Vamstad, J. (2018) New deeds for new needs: Civil society action against poverty in Sweden. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 1025–1036. Doi: 10.1007/s11266-018-9964-3.
- Kessl, F. (2016) Charity economy – a symbol of fundamental shift in Europe. *Tidskrift för Socialpedagogik*, 18(1): 147–152.

- Kessler, F., Lorenz, S. & Schoneville, H. (2021) Social exclusion and food assistance in Germany. I: H. Lambie-Mumford & T. Silvasti (red.) *The rise of food charity in Europe*. Bristol: Policy Press.
- Knol, L.L., Haughton, B., Fitzhugh, E.C. (2004) Food insufficiency is not related to the overall variety of foods consumed by young children in low-income families. *Journal of the American Dietetic Association*, 104(4): 640–644.
- Krumer-Nevo, M. (2020) *Radical Hoop Poverty-Aware practice for social work*. Bristol: Policy Press.
- Lambie-Mumford, H. (2013) 'Every town should have One': Emergency food banking in the UK. *Journal of Social Policy*, 42(1): 73–89.
- Lambie-Mumford, H. (2015) *Addressing Food Poverty in the UK: Charity, Rights and Welfare*. SPERI Paper No. 18. Sheffield: The University of Sheffield.
- Lambie-Mumford, H. & Silvasti, T. (2021) Conclusion: food charity in Europe. I: H. Lambie-Mumford & T. Silvasti (red.) *The rise of food charity in Europe*. Bristol: Policy Press.
- Leo Sandberg, E. (2019) *Instrumentell paradox i kyrklig praktik: stödets logik och dramaturgi*. Student paper. Socialhögskolan, Lunds universitet
- Leo Sandberg, E. (2022) Kyrkligt arbete med fattiga, gåvor och ekonomisk utsatthet. I: E. Christiansson Drake, M.J. Hansson & S. Linde (red.) *Diakoni. Reflektion och praktik*. Stockholm: Verbum.
- Leo Sandberg, E. & Panican, A. (2022) Ekonomisk hjälp från Svenska kyrkan – den instrumentella paradoxen och den fattiges utmattning. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 29(1): 27-46.
- Lister, R. (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity Press.
- Livsmedelsverket (2021) *Därför ska vi minska matsvinnet*.
[<https://www.livsmedelsverket.se/matvanor-halsa--miljo/maltider-i-var-dskola-och-omsorg/matsvinn-i-storkok/handbok-for-minskat-matsvinn/darfor-ska-vi-minska-matsvinnet>. Hämtat: 2021-11-17].
- Martin-Fernandez, J., Grillo, F., Parizot, I., Caillavet, F. & Chauvin, P. (2013) Prevalence and socioeconomic and geographical inequalities of household food insecurity in the Paris region. *BMC Public Health*, 13: 486.
- Mauss, M. (1997) *Gåvan*. Uppsala: Argos.
- Middelton, G., Mehta, K., McNaughton, D. & Booth, S. (2017) The experiences and perceptions of food banks amongst users in high-income countries. An international scoping review. *Appetite*, 1(120): 698-708.
DOI: 10.1016/j.appet.2017.10.029
- O'Connor, N., Farag, K. & Baines, R. (2016) What is food poverty? A conceptual framework. *British Food Journal*, 118(2): 429-449. DOI: 10.1108/BFJ-06-2015-0222
- Panican, A. & Ulmestig, R. (2017) Bekämpa fattigdomen – men med mer av samma fattigvårdslogik? Foucaults pendel. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 119(3): 599–612.

- Riches, G. (2002) Food banks and food security: Welfare reform, human rights and social policy. Lessons from Canada? *Social Policy & Administration*, 36(6): 648–663.
- Riches, Graham (2011) Thinking and acting outside the charitable food box: Hunger and the right to food in rich societies. *Development in Practice*, 21 (4–5) (2011), pp. 768–775.
- RÅ (1995) Fall 56. *Regeringsrättens årsbok 1995*. Domstolsverket.
- Räddningsmissionen (2022) *Räddningsmissionen i Göteborg öppnar sin andra MatRättsbutik* [www.mynewsdesk.com/se/raddningsmissionen/pressreleases/raeddningsmissionen-i-goeteborg-oeppnar-sin-andra-matraettsbutik-3161818]. Hämtat: 2022-04-06].
- Salonen, T. (2013) *Det nödvändiga uppbrottet – reformera det ekonomiska biståndet*. Stockholm: Arena Idé.
- Seligman, H.K. & Schillinger, D. (2010) Hunger and Socioeconomic Disparities in Chronic Disease. *New England Journal of Medicine*, 363(1): 6–9.
- SFS 1994:137. *Lag om mottagande av asylsökande m.fl.*
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag (SoL)*.
- Siefert, K., Heflin, C.M., Corcoran, M.E. & Williams, D.R. (2004) Food insufficiency and physical and mental health in a longitudinal survey of welfare recipients. *Journal of Health Social Behaviour*, 45(2): 171–186.
- Silvasti, T. & Tikka, V. (2021) New frames for food charity in Finland. I: H. Lambie-Mumford & T. Silvasti (red.) *The rise of food charity in Europe*. Bristol: Policy Press.
- Socialstyrelsen (2007) *Underlag för beräkning av riksnorm för år 2008*. Dnr. 62-6085/2007, 2007-06-25.
- Socialstyrelsen (2012) *Kartläggning om skälig levnadsnivå. Överensstämmelse mellan SOSFS 2003:5 och kommunernas styrdokument för ekonomiskt bistånd*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2021a) *Riksnormen för försörjningsstöd*. [<https://www.socialstyrelsen.se/stod-i-arbetet/ekonomiskt-bistand/riksnormen/>]. Hämtat 2021-11-12].
- Socialstyrelsen (2021b) *Ekonomiskt bistånd Handbok för socialtjänsten*. [<chromeextension://efaidnbmninnibpcajpgcglefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.socialstyrelsen.se%2Fglobalassets%2Fsharepoint-dokument%2Fartikelkatalog%2Fhandbocker%2F2021-5-7389.pdf&clen=2156267>]. Hämtat: 2022-01-16].
- Socialstyrelsen (2021c) *Senaste version av SOSFD 2013:1 Socialstyrelsens allmänna råd om ekonomiskt bistånd*. [<https://www.socialstyrelsen.se/regler-och-riktlinjer/foreskrifter-och-allmanna-rad/konsoliderade-foreskrifter/20131-om-ekonomiskt-bistand/>]. Hämtat: 2022-01-16].
- Stockholms Stadsmission (2022) *Dagligvarubranschen och Stockholms Stadsmission ska rädda upp till 3000 ton mat per år*.

- [<https://www.stadsmissionen.se/nyheter/dagligvarubranschen-och-stockholms-stadsmission-ska-radda-upp-till-3000-ton-mat-ar>. Hämtat: 2022-04-06].
- Sveriges Stadsmissioner (2019) *Fattigheds rapporten 2019 – Tema Matfattigdom*. Sveriges Stadsmissioner.
- Sveriges Stadsmissioner (2021) *Fattigheds rapporten 2021 – De ohjälpta*. Sveriges Stadsmissioner.
- Sörensen, N. (2020) *Det digitala skyltfönstret: en kvantitativ studie över socialhjänsens digitala bemötande*. Student paper. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Tarasuk, V., Mitchell, A. & Dachner, N. (2014) *Household food insecurity in Canada, 2012*. Toronto: Research to identify policy options to reduce food insecurity (PROOF).
- Ulmestig, R., Parsland, E. & Panican, A. (2021) *Ekonomiskt bistånd*. Malmö: Gleerups.
- United Nations (no date) *The Universal Declaration of Human Rights*. [<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>. Hämtat: 2021-11-17].
- United Nations (2015) *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. General Assembly Distr.: General. Seventieth session Agenda items 15 and 116. 15–16301 (E).
- WHO (2022) *Food safety*. [<https://www.who.int/health-topics/food-safety>. Hämtat: 2022-06-27].